

विषय-सूची

खण्ड: (अ)

शिक्षा-प्रशासनम्

(Educational Administration)

1. शिक्षाप्रशासनम्

3-20

(Educational Administration)

प्रशासनव्यवस्थापनयोर्भेदः, शिक्षाप्रशासनस्य ऐतिहासिकपृष्ठ-
भूमिः, शिक्षाप्रशासनस्यार्थः, शिक्षाप्रशासनस्य भेदाः,
शिक्षाप्रशासनस्याधाराः, राष्ट्रियलक्ष्याणि आकाङ्क्षाः शिक्षा-
प्रशासनञ्च, शिक्षायाः प्रशासनिकप्रक्रिया (1) निर्णयनम् (2)
नियोजनम् (3) सङ्घटनम् (4) सम्प्रेषणम् (5) निर्देशनम् (6)
समन्वयस्थापनम् (7) प्रतिवेदननिर्माणम् (8) आयव्ययपत्र-
कनिर्माणम् (9) मूल्याङ्कनम्, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः।

2. राष्ट्रियशिक्षाप्रणाली

21-35

(National System of Education)

माध्यमिकशिक्षाऽऽयोगेन प्रस्ताविता शैक्षिकसंरचना, शिक्षा-आयोगेन
प्रस्तावितशिक्षायाः संरचना, राष्ट्रियशिक्षानीतिः, 10+2+3
शिक्षासंरचनाराष्ट्रियसमितिः, शिक्षासमितेः नियुक्तिः कार्यक्षेत्रञ्च,
पुनरीक्षणसमितिः, +2, राष्ट्रियपुनरीक्षणसमितिः वा, राष्ट्रियशिक्षा-
सम्मेलनम् (1977), शिक्षासम्मेलनं किमर्थम्? 8+4+3
शिक्षासंरचना, 8+4 शैक्षिकसंरचना एव किमर्थं स्वीकृता, 10+2
किमर्थत्र? राष्ट्रियशिक्षानीतिः 1986, राष्ट्रियशिक्षाप्रणाली, कार्य-
योजना, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः।

3. केन्द्रीयस्तरे शिक्षाप्रशासनम्

36-59

(Educational Administration at the Centre)

केन्द्रसर्वकारः, ऐतिहासिकपृष्ठभूमिः, भारतीयसंविधाने शिक्षा -
1. अनुच्छेदः धारा वा 28, 2. धारा 29 (1), धारा 29 (2), 3.
धारा 30, राज्यस्य नीतिनिर्देशकतत्त्वानि, संविधानस्य सप्तमी
सूचिका (धारा 246), शिक्षायां केन्द्रस्य भूमिका, अखिलभारतीय-

शिक्षा-परिषदः - (1) शिक्षायाः केन्द्रीयपरामर्शदातृमण्डलम्, (2) अखिलभारतीयप्रारम्भिकशिक्षापरिषद्, (3) अखिलभारतीय-माध्यमिक-शिक्षापरिषद्, (4) विश्वविद्यालयानुदानायोगः (5) अखिलभारतीयप्राविधिकशिक्षापरिषद् (6) राष्ट्रिय-ग्रामीणोच्चशिक्षापरिषद् (7) राष्ट्रियशैक्षिकानुसन्धान-प्रशिक्षण-परिषद् च (8) केन्द्रीयसमाजकल्याण-मण्डलम् (9) वैज्ञानिक-प्रौद्योगिकयोरनुसन्धानपरिषद् (10) राष्ट्रियशैक्षिकयोजनाप्रशासन-संस्थानञ्च, पुनरावृत्ति-प्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः ।

4. राजकीयस्तरे शिक्षाप्रशासनम्

60-69

(Educational Administration at the State Level)

राज्यं शिक्षा च, राज्यस्तरे प्रशासकीयसंघटनम्, राज्यस्य शिक्षाविभागः, शिक्षामन्त्रालयः, शिक्षामन्त्रिणः कार्याणि, शिक्षासचिवालयः, शिक्षानिदेशालयः, क्षेत्रीयस्तरः, मण्डल(जिला) स्तरः, खण्ड (ब्लॉक) स्तरः, राज्यशिक्षायाः परामर्शदातृमण्डलम्, स्थानीयस्तरे प्रशासकीयप्रारूपम्, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः ।

5. प्राथमिक-माध्यमिक-विश्वविद्यालयशिक्षाणां प्रशासनम् 70-102

(Administration of Primary, Secondary and University Education)

प्राथमिकशिक्षायाः प्रशासनम्, प्रारम्भिककक्षासु लिङ्गानुगुणं नामाङ्कनम्, प्राथमिकशिक्षाप्रशासने केन्द्रसर्वकारस्य कार्याणि, राज्यसर्वकाराः प्राथमिकशिक्षायाः प्रशासनञ्च, स्वतन्त्रभारते अनिवार्यशिक्षायाः प्रगतिः, माध्यमिक-शिक्षायाः प्रशासनम्, स्वतन्त्रभारते माध्यमिक-शिक्षायाः प्रगतिः, स्वतन्त्रभारते माध्यमिकविद्यालयानां शिक्षकाणाञ्च स्थितिः, केन्द्रीय-सर्वकारस्य कार्याणि, राज्यसर्वकाराणां कार्याणि, स्थानीय-संस्थानां कार्याणि, व्यक्तिगतसंस्थानां कार्याणि, माध्यमिक-शिक्षायाः वित्तीयव्यवस्था, विश्वविद्यालयशिक्षायाः प्रशासनम्, विश्वविद्यालयस्यान्तरिकव्यवस्था, केन्द्रीय-सर्वकारः विश्वविद्यालयश्च, राष्ट्रियशिक्षानीतिः 1986, उच्चशिक्षा च, राज्यसर्वकारः विश्वविद्यालयश्च, विश्वविद्यालयशिक्षायाः वित्तीयव्यवस्था, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः ।

खण्डः (ब)

प्रथमः खण्डः

विद्यालयसङ्घटने प्रधानाचार्य-शिक्षक-छात्राणां भूमिका
(Role of Personnel in School Organization)

1. विद्यालयसङ्घटनस्योद्देश्यानि सिद्धान्ताश्च 105-110

(Aims & Principles of School Organization)

विद्यालयसङ्घटनस्योद्देश्यानि, विद्यालयसङ्घटनस्य सिद्धान्ताः, विद्यालयप्रशासनस्यार्थः तत्सिद्धान्ताश्च, सङ्घटने प्रशासने च भेदः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः ।

2. प्रधानाध्यापकः - विद्यालयस्य नेतृरूपेण 111-124

(Headmaster as the leader of the School)

(अ) नियोजनम् (ब) शिक्षणकार्याणि (स) पाठ्य-क्रमस्य पाठ्यपुस्तकानाञ्च चयनम् (द) पाठ्यसहगामि-क्रियाणां व्यवस्था (य) शारीरकशिक्षायाः व्यवस्था (र) अनुशासनस्य सामान्य-चारित्रिकभावनायाश्च संस्थापनम् (ल) परिनिरीक्षणम् (व) मूल्याङ्कनम्, प्रधानाध्यापकस्य गुणाः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः ।

3. अध्यापकस्य गुणाः भारतीय-समाजे तस्य स्थितिः च 125-139

(Qualities of teacher and her Position in Indian Society)

आदर्शशिक्षकस्य गुणाः (अ) वैयक्तिकगुणाः, (ब) व्यावसायिकगुणाः शिक्षकाणां स्थितौ समुन्नतये माध्यमिकशिक्षाऽऽयोगेन प्रदत्तपरामर्शाः, राष्ट्रियशिक्षानीतिः (1986) शिक्षकश्च, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः ।

4. छात्राणां वर्गीकरणम् उन्नतिश्च 140-148

(Classification and Promotion of Students)

छात्राणां वर्गीकरणम्, वर्गीकरणस्य सामान्यसिद्धान्ताः, वर्गीकरणस्याधारः, वैयक्तिकं सामूहिकञ्च शिक्षणम्, वैयक्तिकशिक्षणस्य गुणाः, सामूहिकशिक्षणस्य गुणाः, उन्नतेः सिद्धान्ताः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः ।

द्वितीय खण्डः
विद्यालयपरिसरः
(SCHOOL PLANT)

5. विद्यालय-भवनम् 149-160
(The School Building)
विद्यालय-भवनस्य नियोजने निर्माणे च ध्यातव्यतत्त्वानि,
भवनसम्बन्ध्यावश्यकतानां निर्धारणं भवननिर्माणविषयकसेवाप्राप्तिः,
योजनानिर्माणं तदनुमोदनञ्च, भवन-निर्माणकार्यस्य कृते उत्तर-
दायित्वप्रदानम्, निर्माणकार्यस्य निरीक्षणं पर्यवेक्षणञ्च, पुनरावृत्ति-
प्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः ।
6. विद्यालयपरिबर्हः 161-165
(School Furnitures)
परिबर्हाकारप्रकारस्य निर्धारणपरिस्थितयः, आसनानां भेदाः, कक्ष्यायां
आसन्दिका लेखासनयोः सापेक्षिका स्थितिः- धनात्मिका स्थितिः,
शून्यात्मिका स्थितिः, ऋणात्मिका स्थितिः, कक्ष्यायामासन-व्यवस्था-
क्षैतिजरूपेण, शीर्षात्मकरूपेण, अर्धगोलाकृतिर्व्यवस्था, श्यामपट्टः
- भित्तिश्यामपट्टः, चतुरस्राधारः भित्तिपट्टः, विसर्पण-भित्तिपट्टः,
त्रिपादश्यामपट्टः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः ।
7. संग्रहालयः, प्रयोगशाला, कार्यशाला च 166-172
(Museum, Laboratory and Workshop)
संग्रहालयः, प्रयोगशालायाः महत्त्वं तस्याः सजीकरणञ्च,
कार्यशाला तस्याः सज्जा पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थ-प्रश्नः ।
8. विद्यालय-पुस्तकालयः 173-181
(School Library)
भारते पुस्तकालयानां स्थितिः, विद्यालयपुस्तकालयानामुद्देश्यानि,
पुस्तकालयकक्षः सज्जा च, पठनयोग्य-सामग्रीणाञ्चयनम्,
पुस्तकालयाध्यक्षस्य कार्याणि, पुस्तकालयस्याधिकाधिकोपयोगाय
प्रोत्साहनम्, प्रधानाध्यापकस्य पुस्तकालयसङ्घटने प्रशासने च

कार्यभागः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः।

9. विद्यालय-छात्रावासः

182-191

(School Hostel)

छात्रावास-स्थितिः, भवनं, सज्जा च, छात्रावासाध्यक्षः तस्य कर्तव्यानि च, छात्रालयाभिलेखाः, छात्रावासाध्यक्षस्य गुणाः, बालिकाछात्रा-वाससम्बन्धीनिकानिचिद् विशिष्टाभ्यानि पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः।

10. विद्यालय-कार्यालयः

192-198

(School Office)

विद्यालयलिपिकाः, विद्यालयाभिलेखाः, विद्यालयाभिलेखानां पञ्जिकानाञ्च निर्माणं संरक्षणञ्च, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः।

तृतीयः खण्डः

विद्यालयस्य शैक्षिकपक्षः

(EDUCATIONAL ASPECT OF THE SCHOOL)

11. विद्यालयस्य आन्तरिककार्याणि तेषां सङ्घटनञ्च

199-202

(Organization of the Internal Functions & Programmes of the School)

पाठ्यक्रमसम्बन्धिक्रियाणां सङ्घटनम्, शिक्षणकार्यम्, विशेषशैक्षिक-कार्यक्रमाः, पाठ्यक्रमसहगामिक्रियाणां सङ्घटनम्, गृहसमाजाभ्यां सह सम्पर्कस्थापनव्यवस्था, सम्पादकमण्डलम्, विद्यालयस्य सज्जीकरणम्, विद्यालय-सत्रस्य प्रारम्भिककार्यक्रमाः, पुनरावृत्ति-प्रश्नाः, लेखार्थ-प्रश्नः।

12. पाठ्यक्रमनिर्माणस्य सिद्धान्ताः तेषां प्रकाराश्च

203-224

(Principles of Curriculum Construction and their Types)

पाठ्यक्रमोद्देश्यानि, पाठ्यक्रमस्याधाराः, पाठ्यक्रमे समागताः दोषाः, पाठ्यक्रमनिर्माणस्य सिद्धान्ताः, पाठ्यक्रमस्य प्रकाराः, शिक्षायोगस्य विद्यालयपाठ्यक्रम-सम्बन्धिविचाराः, कोठारी-आयोगेन प्रस्तावितपाठ्यक्रमः, कार्यानुभवः, 1977 तमे ख्रिस्ताब्दे पुनरीक्षणसमित्या निर्धारितः पाठ्यक्रमः, राष्ट्रियपुनरीक्षणसमिति (10+2) द्वारा निर्धारितः पाठ्यक्रमः, 8+4+3 वर्षीयशैक्षिकसंरचनायाः

पाठ्यक्रमस्य रूपरेखा, राष्ट्रियपाठ्यक्रमस्य रूपरेखा, पुनरावृत्तिप्रश्नाः,
लेखार्थप्रश्नः ।

13. समयतालिकायाः महत्त्वं तस्याः निर्माणसिद्धान्ताश्च 225-229

(Importance of Time-Table & its Principles of Construction)

समयतालिकाया आवश्यकता महत्त्वञ्च, समयतालिकायाः
निर्माणस्य मूलभूततथ्यानि, समयतालिकायाः निर्माणे
व्यावहारगतकाठिन्यानि, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः ।

14. गृहकार्यम् 230-233
(Home Work)

गृहकार्यस्य महत्त्वम्, गृहकार्यसम्बन्धिन्यः समस्याः, गृहकार्यप्रदाने
ध्यातव्याः बिन्दवः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः लेखार्थप्रश्नः ।

15. पाठ्यक्रमसहगामिक्रियाः 234-253
(Co-Curricular Activities)

पाठ्यक्रमसहगामिक्रियाणां लक्ष्याणि, पाठ्यक्रमसहगामि-क्रियाणां
महत्त्वम्, पाठ्यक्रमसहगामिक्रियाणां सङ्घटनप्रशासननिरीक्षणा-
नाञ्च सिद्धान्ताः, पाठ्यक्रमसहगामि-क्रियाणां कार्यक्रमस्य प्रशासने
शिक्षकाणां स्थानम्, पाठ्यक्रमसहगामिक्रियाणां भेदः, विद्यालय-
सभासङ्घटनम्, विद्यालयनियन्त्रणे छात्रसहयोगस्य लाभाः,
समाजकल्याण-सम्बद्धक्रियाः, समाजसेवासंस्था, सहकारिसंस्थाः,
श्रमदानम्, बालचरसंघः, कनिष्ठ-रेडक्रास, प्राथमिकचिकित्सा-
समूहश्च, सांस्कृतिकक्रियाः, साहित्यिकक्रियाः, विद्यालयप्रकाशनम्,
शारीरिकक्रियाः, विषयगतसमुदायः, विविधक्रियाः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः,
लेखार्थप्रश्नः ।

16. मूल्याङ्कनम् 254-275
(Evaluation)

परिभाषिक मूल्याङ्कनस्यार्थः, मूल्याङ्कनमापनयोर्मध्ये भेदः,
मूल्याङ्कनस्य प्रयोजनानि, मूल्याङ्कनस्य प्रविधयः,
निबन्धात्मकपरीक्षा, वस्तुनिष्ठपरीक्षा, वर्तमानपरीक्षाप्रणाल्याः दोषाः,
वर्तमान-परीक्षाप्रणाल्यां परिष्काराय परामर्शाः, शिक्षायोगस्य

मूल्याङ्कन-सम्बन्धिविचाराः, राष्ट्रियशिक्षा-नीतिकार्ययोजना (1986), सञ्चितताभिलेखाः, संचिताधि-लेखस्य स्थापनम्, संचिताधि-लेखस्य प्रारूपम् (अ) ज्ञानोपलब्धयः (ब) व्यावहारिक-क्रियाः (स) स्वास्थ्य-विवरणम् (द) व्यक्तित्व-विशेषकाः (य) सामान्यविवरणम्, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थप्रश्नः।

चतुर्थः खण्डः

विद्यालय-नियन्त्रणं नियोजनञ्च

(School Control and Planning)

17. विद्यालयनिरीक्षणं परिनिरीक्षणञ्च 277-299
(School Inspection and Supervision)
निरीक्षणपद्धतेः दोषाः, परिनिरीक्षणस्य धारणा, परम्परा-गतनिरीक्षणे आधुनिकपरिनिरीक्षणे च भेदः, प्रचलित-निरीक्षणप्रणालौ परिष्कारः, परिनिरीक्षणस्य प्रविधयः, परिनिरीक्षणस्य कार्यक्षेत्रम्, परिनिरीक्षकस्य गुणाः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः।
18. विद्यालयानुशासनम् 300-319
(School Discipline)
अनुशासनस्य महत्त्वम्, अनुशासनस्थापनस्य सिद्धान्ताः, अनुशासन-स्थापनस्य साधनानि-(अ) सकारात्मकसाधनानि, पुरस्कारप्रदानेन लाभाः, (ब) नकारात्मकसाधनानि, दण्डस्य सिद्धान्ताः, दण्डस्य विभिन्नानि रूपाणि, विद्यालयेऽनुशासनहीनता, अनुशासनहीनताम् अपाकर्तुमुपायाः पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः।
19. विद्यालय-सङ्कुलम् 320-324
(School Complex)
विद्यालयसङ्कुलोद्देश्यानि, विद्यालयसङ्कुलं स्वकार्यं केन प्रकारेण करिष्यति? पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः।
20. संस्थागतनियोजनम् 325-330
(Institutional Planning)
संस्थायाः विद्यालयस्य वा नियोजनस्यार्थः, संस्थागतनियोजनस्य प्रमुखविशेषताः, संस्थागतनियोजनस्य पदानि,

पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः ।

पञ्चमः खण्डः

विद्यालय-सहायक-सेवाः

(School Auxiliary Services)

21. शारीरकशिक्षायाः अर्थः तस्याश्च कार्यक्रमः 331-338

(Meaning of Physical Education And its Programme)

शारीरकशिक्षायाः अर्थः, शारीरकशिक्षा स्वास्थ्यशिक्षा च, शारीरकशिक्षायाः उद्देश्यानि, भारते शारीरकशिक्षा, विद्यालये शारीरकशिक्षायाः कार्यक्रमः-पूर्वप्राथमिक-प्राथमिक-माध्यमिक-उच्चमाध्यमिकविद्यालयस्य छात्रेभ्यः कार्यक्रमाः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः ।

22. स्वास्थ्यशिक्षायाः अर्थः तस्याः कार्यक्रमश्च 339-346

(Meaning of Health Education and Its Programme)

स्वास्थ्यशिक्षायाः अर्थः, स्वास्थ्यशिक्षायाः क्षेत्रम्, स्वास्थ्य-शिक्षायाः उद्देश्यानि, विद्यालय-स्वास्थ्यशिक्षाकार्यक्रमाः-(अ) स्वास्थ्य-सेवाः, (ब) स्वस्थजीवनयापनम्, (स) स्वास्थ्य-सम्बन्धिशिक्षा, स्वास्थ्यशिक्षाकार्यक्रमे प्रधानाचार्यस्य भूमिका, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः ।

23. सन्तुलित-आहारः तस्य च निर्माणकतत्त्वानि 347-355

(Balanced Diet And Its Constituents)

भोजनस्य कार्याणि, मुख्यभोजनतत्त्वानि, भोजनतत्त्वानां विशिष्टानि कार्याणि, सन्तुलित-आहारस्याभिप्रायः महत्त्वं च, सन्तुलिताहाराभावस्य शरीरे प्रभावः, प्रोटीनतत्त्वस्य न्यूनतायाः दुष्प्रभावः, विटामिन-‘ए’ इत्यस्य न्यूनतायाः दुष्प्रभावः, विटामिन-‘बी’ इत्यस्याभावे दुष्प्रभावः, विटामिन-‘सी’ इत्यस्याभावे दुष्प्रभावः, ‘डी’ विटामिन इत्यस्याभावे दुष्प्रभावः, खनिज-लवण-अभावस्य दुष्प्रभावः, बालकानामाहारस्य विशेषताः, प्रस्तावितः सन्तुलित-आहारः, पुनरावृत्तिः प्रश्नाः,

लेखार्थः प्रश्नः ।

24. विद्यालये निर्देशनकार्यक्रमः

356-366

(Guidance Programme in the School)

निर्देशनस्य आवश्यकता, निर्देशनस्य अर्थः, निर्देशनस्य प्रकाराः, निर्देशनकार्यक्रमस्य सङ्घटनम्, विभिन्ननिर्देशन-कार्यकर्तृणां कार्याणि, निर्देशनप्रक्रियायाः मूलाधाराः, निर्देशनसम्बन्धिनः शिक्षा-आयोगस्य विचाराः, (अ) प्राथमिकस्तरे निर्देशनम्, माध्यमिकस्तरे निर्देशनम्, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः ।

षष्ठः खण्डः

विद्यालयस्य सामाजिकपक्षः

(Social Aspect of The School)

25. विद्यालयः समाजश्च

367-381

(School And Society)

विद्यालयः-समाजस्य लघुरूपम्, विद्यालयः-एका सामाजिकसंस्था, बहुद्देशीयविद्यालयाः, स्थानीयसाधनानामुपयोगः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः ।

26. विद्यालयः समुदायश्च

382-388

(School And Community)

विद्यालयसमुदाययोश्च सम्बन्धः, सामुदायिक-केन्द्रत्वेन विद्यालयः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः ।

27. विद्यालयः गृहञ्च

389-395

(School And Home)

विद्यालयस्य गृहस्य वा बालकस्य शिक्षायां दायित्वम्, विद्यालये गृहे च शैक्षिकलक्ष्ये एकता, विद्यालये गृहे च सहयोगस्य आवश्यकता, गृहस्य सहयोगप्राप्तये उपायाः,

पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः ।

28. विद्यालयस्य संसृष्टजीवनम्

396-401

(The Corporate Life of The School)

विद्यालयजीवनं संसृष्टनिर्माणस्य आधार-भूतकारकाणि, विद्यालये शिक्षकाणां परस्परसहयोगिसम्बन्धाः, शिक्षकेषु बालकेषु च सामुदायिकतायाः भावना, संघ-भावनायाः विकासः, विद्यालयस्य सामान्यचारित्रिकभावना, आदर्शवाक्यपताका-गणवेशादीनि विद्यालय-ज्ञापकचिह्नानि, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः ।

29. नागरिकतायै शिक्षा

402-413

(Education for Citizenship)

नागरिकतायाः अर्थः नागरिकगुणाश्च, नागरिकतायाः शिक्षायाः आवश्यकादर्शाः, नागरिकतायाः शिक्षायाः अङ्गानि, नागरिकतायै विद्यालयस्य शैक्षिककार्यक्रमः-उपयुक्त-विद्यालयवातावरणम्, सम्पूर्णशिक्षकवर्गम् उत्तरदायिनं स्थापयेत्, पाठ्यक्रमः, अनुभव-सेवा, अन्यकार्यक्रमाः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः ।

30. जनसंख्या-शिक्षा

414-421

(Population Education)

भारते जनसंख्यायाः विस्फोटः, जनसंख्या-विस्फोटस्य नियन्त्रणार्थम् उपायाः, जनसंख्या-शिक्षायाः अर्थः, जनसंख्याशिक्षायाः उद्देश्यानि, जनसंख्याशिक्षायाः विषयसामग्र्यः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः, लेखार्थः प्रश्नः ।

31. पर्यावरणशिक्षा

422-432

(Environmental Education)

विषय-प्रवेशः, पर्यावरणशिक्षायाः अर्थः, पर्यावरणशिक्षायाः लक्ष्याणि प्राप्योद्देश्यानि च, पर्यावरणशिक्षायाः पाठ्यक्रमः, पर्यावरणशिक्षायाः शिक्षणविधयः साधनानि च, उपसंहारः, पुनरावृत्तिप्रश्नाः ।